

egyik, bár nem az egyetlen, oka annak, hogy mindez a lábjegyzetekbe kerül. (A másik a könyv megírása és kiadása közötti idő szabta kényszer.) Ezt a taktikát a könyv műfaja – és annak sikere – elégségesen igazolja. Nem indokolja azonban azt, hogy (majdnem) az összes idézet és hivatkozás Fehér saját Heidegger-képét támasztja alá. Tévedések elkerülése végett: Fehérnek nincs szüksége efféle alátámasztásra, a saját elemzéseit magukért beszélnek. Csakhogy itt egy barát szemével rajzolt portréről van szó, és ez a barát nem engedi meg, hogy – még ha pusztán a lábjegyzetben is – a Heidegger-féle vállalkozással szemben súlyosan kritikus érvek szót kaphassanak. Nem arra gondolok itt, hogy Heidegger náci kalandjával kapcsolatban csak a védelem hangja szólal meg, sosem az ügyészé, mert itt egy filozófiai szempontból – véleményem szerint – harmadlagos úgyról van szó. Inkább arra, hogy amikor Fehér a portré alapvonásait festi meg (A LÉT ÉS IDŐ-vel kapcsolatban), meg sem említi a lábjegyzetekben azokat a jelentős szerzőket, akik e könyv egész koncepcióját vagy akár egyes részleteit súlyos érvek alapján elutasítják. Fehér természetesen ismeri ezeket a szerzőket (többen közülük, például Levinas vagy Jonas egy időben Heidegger befolyása alatt álltak), könyveikre néha hivatkozik is (mint Adorno esetében), csak az érveiket nem halljuk. Nem az a problémám, hogy a Heidegger-mérleg egy oldalra billen, hiszen a filozófiában nincsenek mérlegek. Mi több, minden filozófiai érvre lehet ellenérvvel válaszolni. Ha inkább Heideggerrel érzünk, mint Jonasszal, Levinasszal vagy Dreyfusszal (mondjuk a gond, az autenticitás, a hívás, a lelkiismeret, a halálhoz való lét és egyebek esetében), akkor mindezeket az ellenérveket vagy ellenérzéseket vissza is tudjuk utasítani. Ezt Fehér könnyedén meg tudná tenni. A problémám az, hogy az olvasónak nincs választása, mert kézen fogva vezetik. A filozófiai portretista nem egyszerűsíti modellje vonásait, de műfaja belső törvényeit követve nem ad módot arra, hogy nemet mondjunk, felháborodjunk, visszavágyunk, mivel – bármennyire hangsúlyozza is a kérdések nyitottságát – a kérdésekkel együtt a válaszokat is megadja.

Heller Agnes

VÉGE A LENGYEL ROMANTIKÁNAK?

Maria Janion: Wobec zła (Szemben a gonosszal) VERBA, Chotomów, 1989. 208 oldal

Maria Janion: Projekt krytyki fantazmatycznej (A fantazmatikus kritika tervezete) PEN, Warszawa, 1991. 221 oldal

Maria Janion posztmodern Bovarynéként gyűjtögeti a romantikus eredetű lengyel ábránd- és rémképeket. A kettő persze a legtöbbször egybeesik, mint az egyik, Janion által szívesen idézett rangon aluli lengyel és belorusz prózairó elbeszélésében, ahol a következőket olvashatjuk. Egy tóparti udvarház viharos téli éjszakákon menedéket nyújt az eltévedt utazóknak, akik cserébe különös történeteket mesélnek a házigazdának. A rémmeséktől narkomán kurtanemes már egy fogadós türelmetlenségével várja az újabb vendéget és az újabb rémtörténetet, de amikor megérkezik, az éjszakai látogató önmagáról, a farkasember kinjairól beszél. A mesélő vágyképből rémképpé válik, majd részvétet kelt tragikus idegenségével. Komor elbeszélésében „a farkasember lépett szíve dobban”.

Janion varsói irodalomtörténész, az irodalmi hermeneutika legjelesebb lengyel művelője. Évtizedek óta kutatja a lengyel romantikát. Magyarországi bemutatása azért is halaszthatatlan, mert épp most készül iskolát alapítani. Legutolsó kötetében ugyanis új paradigma alá rendelte a nyolcvanas években írt tanulmányait.

A címadó írás a „fantasztikus kritika” programját teszi közzé. E kritika feladata az, hogy az irodalom- és az eszmetörténet módszereivel vizsgálja az irodalmi fantazmagóriákat. Janion a romantikát „a képzelet első felszabadításának” tekinti, ezért a XX. századi vagy akár a kortárs szerzők műveit is mindig ehhez mérri, sőt egyfajta örök romantikát vagy legalábbis nem korhoz kötött romantikát is feltételez. Felfogása szerint a lengyel kultúrában kétszáz éve a nemzeti identitást szimbolizáló szellemi értékeket középpontba állító romantika a meghatározó, ám ez a korszak épp most (1991-ben) ér véget. A két évszázad jelképes befejezése Konwicki nevéhez fűző-

dik, aki szamizdatban megjelent regényeiben a szabadságharcos lengyel romantika leg-szebb hagyományait elevenítette fel, majd a nyolcvanas évek végén filmre vitte Mickiewicz nemzeti eposzát.

AZ ŐSOK bemutatója 1989 őszén volt. A „normális” demokráciává alakuló Lengyelországban a romantika elveszti egyeduralmát, új konfliktusok keletkeznek, de már nem a hűség és az árulás, hanem a szolidaritás és a konkurencia, az érték és az érdek található az ellentétpár két oldalán. Az értelmiség szerepét Janion most már abban látja, hogy létre kell hoznia „*az eszmék szabad piacát*”. Itt persze a romantikának is van helye, feltéve, ha sikerül megszabadítani a heroikus-messianisztikus sztereotípiáktól. Fel kell fedezni a romantika egzisztenciálfilozófiáját, követendő példa lehet itt Joseph Conrad, aki a lengyel nemzeti ügy bukását egyetemes léttapasztalattá általánosította.

A romantika tipologizálásakor Janion az elvagyódásból, az *itt* és az *ott*, az eszményített és az elszenvedett lét közti ellentétből indul ki. Háromféle stratégiát különböztet meg. Az első a menekülés. Az ábrándozó idegenül, esetlenül mozog a világban, minden gesztusával azt hangsúlyozza, hogy igazi hazája valahol másutt van, s ő lélekben most is ott jár. A spártai hadakat buzdító dalnokról elnevezett tyrtaioszi romantikus fellázad a tér e felosztása ellen, harcolni akar, feláldozza magát, hogy közelitse az ábrándot a valósághoz, az eszményi rendet az elviselhetetlenhez. Az ironikus állandóan ütközteti az ábrándot és a valóságot, számára épp az ebből adódó többértelműség a legfontosabb tapasztalat.

Janion alaposan átírja a hagyományt. Új interpretációt ad a kanonikus szövegekről, Mickiewicz, Słowacki és Krasiński fő műveiről, de az irodalom alatti rétegekben talált kuriózumokhoz is vonzódik. Romantikus programot követ, amikor az eltkultúrát egyfajta ellenkultúrával, skandináv vagy keletlengyel regionalizmussal, kommersz művekkel hozza kapcsolatba. Tanulmányjaiban Mickiewicz a lengyel–litván–belorusz térségeket bejáró vándor énekmondókkal, AZ ŐSOK főhőse pedig vámpirokkal, farkasemberekkel rokon. Az elitirodalomban megőrzött fantazmagóriák rémregényekből, melodramákból erednek, és oda is térnek vissza.

A frenetikus romantika legszélsőségesebb megnyilvánulásaiban nem művészi aránytévesszést lát, hanem egy folyamat végének tekintti őket, melynek során a korábban patológikusként kezelt fantáziaképek átértékelődnek, és a hierarchia aljáról a csúcsára kerülnek. A romantikus démonizmusban öltött alakot az az évezrede elfojtott lengyel–belorusz törzsi génusz, amely tragikus módon megkettőzte a korábban idilli jámborságúnak tekintett szláv karaktert, és vadállati kegyetlenséggel, sátánista vonásokkal egészítette ki. A vámpirizált szláv karakter – Mickiewicz terminológiájával – kétszívű, a kívülálló nem tudhatja róla, hogy a pásttoridillt vagy a sáttáni orgiát választja.

A „*más létállapotok emanációinak*” tekintett fantomok közül a vámpír a legfontosabb. A lengyel–litván határvidékről származó Janion e „*vámpirikus perspektívára*” hivatkozva egyszerre igazítja helyre a háború utáni lengyel irodalom két legnagyobb tekintélyét, Gombrowiczot és Miłoszt egy korántsem jelentéktelen kérdésben. Az említett két szerző ugyanis azt kifogásolta, hogy a lengyel kultúra képtelen szembenézni a gonosz problematikájával, nem érzékeli annak metafizikai dimenzióit. Janion szerint a lengyelek a vámpír alakjában találtak megoldást erre. A szeretet parancsa és a bosszúvágy közt őrlődő keresztény lovag csak így, vámpírrá változván szabadulhatott az idillikus és messianisztikus sztereotípiáktól, csak így, a patriotizmus örületében állhatott véres bosszút a zsarnokon. A gonosz fegyverével győzi le a gonoszt.

Ez persze ellentétben áll a nyolcvanas évek tüntetésein gyakran feltűnő pápai jelszóval – a jóval győzd le a gonoszt –, pedig a tradicionális lengyel politikai erkölcsöknek mindenképpen ez felel meg. Mint Joseph Conrad idézi egyik honfitársától: „*Lengyelország üldöztetésének egész történetében csak egy lövés volt, amely nem a harcmezőn dördült el. Csak egy! Az az ember pedig, aki Párizsban rálőtt II. Sándor cárra, nem tartozott egyik szervezethez sem, nem képviselte a lengyel közvélemény egyik csoportját sem [...] Elnyomásunk története mentes ettől; bármilyen örülléseket követtünk is el a világ szeme láttára, ellenségeinket nem gyilkoltuk, nem fordultunk ellenük alattomban.*”

A vámpír persze nem lengyel sajátosság, a németek és az oroszok között elterülő egész

térségben honos Akárcsak az a jelenség, a bosszúvágytól őrző, sérelmeitől esztét veszített hazafi, akinek a vámpír a legérzékletesebb metaforája. Már a lengyel–orosz konfliktus vámpírizálása sem feddhetetlen erkölcsileg, hisz a rémtett során áldozat és bűnös azonossá válik, a helyzet azonban összehasonlíthatatlanul rosszabb, ha a térségben szükkösödő kis népek egymás közötti leszámolásait helyezzük „*vámpirikus perspektívába*”. Janion három éve megjelent kötetének legkiválóbban aktuális kitételei a hazafias irodalom romantikus eredetű, hipnotikus vagy vámpirikus recepciójáról szólnak. Mert vannak művek, ma is születnek ilyenek az alkalmazott irodalom alacsonyabb régióiban, a nemzeti tudatot stimuláló csatadalok, véráldozatra szólító szent igék, amelyek arra ösztönzik az olvasót, hogy ellensége torkának ugorjék, s a vámpírizált hazafiak kísértehadát rohamra szólítva elindítják a rituális bosszúállás soha véget nem érő folyamatát.

Ha már magunk is vámpírizálódtunk, ne feledjük, bosszúálló szörnyetegekké csak honfitársainkat kell avatnunk, ellenségeinkel bánjunk körültekintőbben: „*Majd meggyünk, isszuk ellenünk vért, / Testét baltával hástíjuk hát szét: / Kezét, lábát átszegezzük végképp, / Föl ne keljen s lidércce ne váljék*” – ahogy a költő mondja.

A két kötetből persze más, nem kevésbé démonikus fantáziaképeket is ki lehetne emelni. Ilyen Towiański színházzá züllött nemzetmentő emigráns szektája, Andrzejewski regényalakja, a gyermekek keresztes hadjáratát vezető csábító holtteste, a modernizmus csődjét jelképező lázadó Prométheusz, a testvérgyilkos Ukrajna vagy a szabadságharcos romantika újjáledt toposzai, ahogy azokat Konwicki regényeiből és Wajda filmjeiből ismerjük.

A „*fantazmatikus kritika*” nem önkényes eljárás, hisz „*ősidők óta fantáziaképekkel él az emberiség [...] Szabadon mozogni mindkét valóságban – az emberek és a szellemek, az ébrenlét és az álom, a megszokás és az ábrándok világában – ez a feltevéle létünk egyensúlyának. A romantikusokkal folytatott hosszas érintkezés tanított meg erre az igazságra*” – írja Maria Janion.

Pálfalvi Lajos

LEVELEK EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ

Kedves barátom,

köszönöm a hozzám eljuttatott verseket és a bizalmat, amellyel kitüntetsz. Nem vagyok egészen biztos a véleményemben, ezért a verseid szálagzatása helyett valamiféle általános tapasztalatot szeretnék neked elmondani. Különösen a DÉMOKRITOSZI REGGEL és a KEZED MENEDEKE című versek készítenek arra, hogy földézzem néhány hasonló tárgyú és hangú versem megírásának körülményeit. Nem könnyű, mert az ember többnyire nem képes egyszerre dolgozni meg figyelni is a saját elmélyedését. Ugyhogy amit megkísérlelhetek, inkább csak utólagos magyarázat, mintsem írás közbeni reflexió. Verseidből semmi sem hiányzik, amit a mesterség megkövetel: tehát akár a kötött, metrikus, rimes, akár a szabad vers technikája, a nyelv érzéketlenségének újratereemtése, a szerkesztés biztonsága, néha még az a többlet, az a szint sem, amit Roman Ingarden „*metafizikai minőség*”-nek nevez.

Mi lehet hát, amire mégis föl kell hívnom a figyelmedet?

A fájdalomra. Meglepődsz, ugye? A fájdalom nem esztétikai vagy poétikai kategória. Nem is ebben az értelemben használom, s főleg nem szeretnék holmi fájdalomelméletet hirdetni. Amiről beszélek, az az én saját versírási élményem, emlékezetem, sőt esetem. Csupán az a tény, hogy én mindig nagy fájdalomból irtam a számomra legfontosabb verseimet. Semmiképpen sem hiszem, hogy ez a megállapítás minden más költőre, sőt hogy mindenféle-fajta versre érvényes. Hiszen vannak egészen más indítatású költők és költemények is. Ráadásul az ironia, a távolságtartás éppúgy lehet az ihlet erőforrása, mint valami veszteség. Hogy melyik szabadítja föl az energiákat, az természet dolga. Ezt szinte csak azért jegyzem ide, hogy ne érts félre. Igaz, irtam már verset csodálkozásból, elragadtatásból vagy játékból is, de egész verseskönyvet csak fájdalomból, veszteség miatt érzett gyöttrődésből, gyászból. Ez történt meg velem, amikor a Veres Péter halála alkalmá-